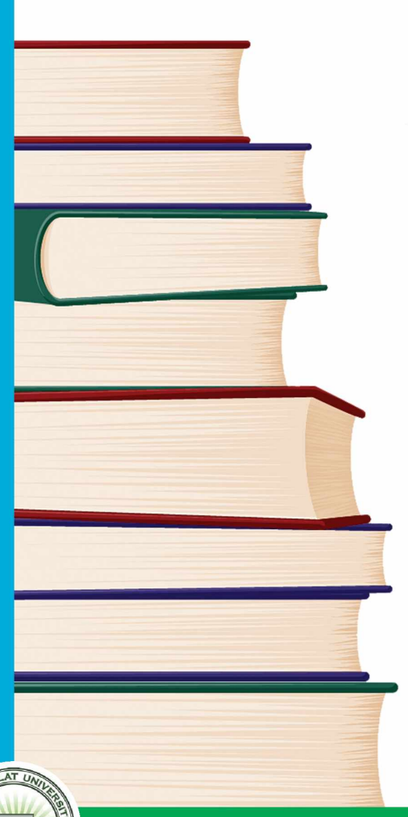
ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2024 / № 5

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL
ADABIYOT
TA'LIM

Philological research:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2024/ № 5

Termiz – 2024

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro‘yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko‘chirma va ma’lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko‘chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 19.10.2020
Qog‘oz bichimi: 70x85
Bosma tabog‘i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog‘ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko‘chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko‘chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV, iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY’ATI:

Bekpo‘lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o‘rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas’ul muharrir)
O‘ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Normat Yo‘ldoshev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Asqar Eshmo‘minov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O‘zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Shoira Amonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Nargis Kurbanazarova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Zaynura Qodirova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To‘raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 19.10.2020
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)

Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)

Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)

Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)

Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)

Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)

Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нормат Юлдашев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)

Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Бобоназар Муртазаев, ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)

Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)

Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Шоира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Зайнура Кадирова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 19.10.2020
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Amonturdieva, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Zaynura Kadirova, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

ЁҚУБОВ ШАРИФ МУҚИМОВИЧ
Шоир қадами етган манзиллар 7

YODGOROV SHAMSIDDIN ABDURAIMOVICH
Diniy matnlarni teolingvistik jihatdan
tadqiq qilish metodologiyasi (Qur'oni Karim misolida) 10

TURDIQULOV SHERZOD DUMINOVICH
Lingvomadaniy kodlarni aniqlashda kult omili
(Surxondaryo teotoponimlari misolida) 14

KURBANAZAROVA NARGIS SHODIYEVNA
Qo'ng'irot etnonimining shajaraviy tarkibiga oid ayrim onomastik tahlillar 17

NADIM MUHAMMAD HUMAYUN
Etnorealiyalarning milliy etnografik leksikada aks etishi
(Afg'oniston o'zbeklari misolida) 20

RAXIMOVA UMIDA DJUMAYEVNA
Shaxsh nutqi voqelanishida areal ta'sir 23

RAJABOV FERUZ UMARQULOVICH
Folklor onomastikasi va uning terminologiyasi 27

TURDIMURODOV SIROJIDDIN ESHQOBILOVICH
Nom (ot) bildiruvchi evfemik birliklarning ma'no turlari 30

MUMINOVA NILUFAR ABDURAHMONOVNA
"Temurnoma" asaridagi antroponimlarning tarixiy-etimologik qatlamlari 33

ERGASHEVA DILRABO ALLANAZAROVNA
Konsept inson ruhiy holatining ifodalanishida asosiy lingvokognitiv unsur 36

SAMIYEVA SURAYYO ORIPOVNA
O'zbek va tojik tillarida evfemizmlar va ularning sinonim so'zlar bilan aloqasi 39

NE'MATOVA YULDUZ
Ayrim tabiiy-geografik oykonimlarning leksik-semantik xususiyatlari xususida
(Namangan viloyati oykonimlari misolida) 43

MADAMIOVA RA'NO YUSUPBAYEVNA
Qoraqalpog'iston dialektal arealining leksik xususiyatlari 46

AMINI AZIZ AHMAD
Shimoliy Afg'oniston o'zbek shevalarida
dehqonchilik mahsulotlari nomlarining ifodalanishi 50

МУНДАРИЖА

QULTO‘RAYEVA SARVINOZ BAHODIR QIZI
O‘zbek tilshunosligida toponimik tadqiqotlar talqini 52

SARIYEVA ZAMIRA
Structural features of possessive pronouns in indonesian language 56

РАДЖАПОВА НАТАЛЬЯ БАЗАРОВНА
Синтаксис гендерной лексики в русском языке....58

JALILOVA MUXLISA ZAFARJON QIZI
O‘zbek tili Toyloq shevasining leksik qatlamlari 61

ADABIYOTSHUNOSLIK

АТАНИЯЗОВА МУБОРАК АБДУЛЛАЕВНА
Искандар образи Олим Шарафиддинов талқинида....64

АЛИМОВ ПАРДА
Тарихга бир назар....67

BOBOJANOV ALISHER
YULDOSHEV DILMUROD
Tanqid va badiiy ijod: adabiy jarayondagi o‘zaro munosabatlar 72

TA’LIM

RAXMATULLAYEVA SHAXODAT ZIYOTOVNA
OROMOVA NAFOSAT JO‘RAYEVNA
Adabiy ta’limda nazariy ma’lumotlar –
badiiy matn mazmunini anglashning asosiy vositasi sifatida....76

РЎЗИҚУЛ МУСТАФОҚУЛОВ
Профессор Бекпўлат Умурқуловнинг ижодий фаолиятига бир назар 80

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2024; 5
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

ИСКАНДАР ОБРАЗИ ОЛИМ ШАРАФИДДИНОВ ТАЛҚИНИДА

Атаниязова Муборак Абдуллаевна,
Қорақалпоқ давлат университети катта ўқитувчиси

Шарқ хамсачилик анъанасида Искандар Зулқарнайн образи талқини билан боғлиқ мавзу алоҳида ўрин тутади. Шарқ мумтоз адабиётда мавзу ифодасига бағишлаб қатор бадиий асарлар яратилгани сингари адабиётшунослик ҳам бу борада жиддий тадқиқотларни амалга оширганлиги эътиболидир. Ўзбек мумтоз адабиётида ушбу мавзу талқинининг оламшумул ифодаси ҳазрат Алишер Навоий ижоди орқали намоён бўлади. Шу боис мавзу навоийшунослик илмининг доимий эътибор назарида бўлиб келмоқда. Жумладан, янги давр илк навоийшунослик илми намоёндаси Олим Шарафиддинов таъкидлаганидек, Алишер Навоий "Хамса"сига кирган достонларнинг бешинчиси ва энг каттаси "Садди Искандарий"дир. Бу мавзу Шарқ адабиётида ўзига хос ижодий анъана бўлиб, ижодкорлар Искандар Зулқарнайн образи орқали ижтимоий адолат, комил жамият масалаларини ифодалаб берганлар. Гап шундаки, тарихда ҳам, адабиётшуносликда ҳам Искандар Зулқарнайн шахси ва образи ҳақида мунозарали қарашлар ҳукм суриб келади. Шу баҳсли масалалардан бири юнон лашкарбошиси Александр Македонский ва муқаддас китоб Қуръонда[1] зикр этилган Искандар Зулқарнайн сиймосидир. Шарқ адабиётида анъана сифатида тасвир этилган Искандар образи талқини эса, фикримизча, Қуръон зикри билан бошланади. Чунки Шарқ мумтоз адабиётида, хусусан, форсий ва туркий тилларда Искандар Зулқарнайн образи ифода этилган кўплаб тур асарлар силсиласи мавжудки, уларда асосан шу муқаддас манба оятларига ишора сезилади. Шу боисдан ҳам Шарқда анъана бўлиб келган "пайғамбарлар қиссалари"да Искандар қиссасига мурожаат этилади. Бундан ташқари Алишер Навоий талқинда "сад-девор" масаласига эътибор қаратиб, у Қуръонда зикр этилган оятни ёдга келтиради. Чунки Қуръонда Искандар тилга олинганда асосан мана шу "сад-девор" тилга олинади. Алишер Навоий достон номини ҳам бошқалардан фарқли равишда "Садди Искандарий" деб атайди. Шунинг ўзиёқ тўғридан-тўғри муқаддас талқинга ишорадир. Маълумки, Қуръонда қайд этилган йигирма беш нафар пайғамбар сиймо билан Искандар номи ҳам учрайди. Албатта, бу ўринда Искандар пайғамбар сиймо эмас, балки улуғ шоҳ, донишманд ва ҳикмат эгаси сифатида талқин этилади. Алишер Навоий ҳам уни тарихан буюк сиймолар қаторида таърифлайди. Мисол учун мумтоз адабиётнинг йирик вакили ва туркий наср тараққиётига катта ҳисса қўшган Носируддин Бурҳонуддин Рабғузий ўзининг "Қисаси Рабғузий"[2] асарида Исо пайғамбар қиссаси давомида "Зулқарнайн қиссаси"ни келтиради. Бу қиссада Искандар ҳаётига оид қизиқарли лавҳалар тақдим этилади. Рабғузий фикрича, Искандар Зулқарнайн бутун оламни бошқарган тўртта жаҳонгирдан бири ҳисобланади. Шунингдек, Искандар Зулқарнайн хусусида Ажам-Эрон шоҳлари тарихи битилган асарларда ҳам муфассал фикрлар юритилади. Шунга кўра, Олим Шарафиддинов "Улуғ Фирдавсий ўзининг "Шоҳнома"сида Эроннинг афсонавий қаҳрамонлари қаторида Искандарнинг қилган ишларини тасвирлаганидек, шоир Низомий ҳам унинг ҳақида "Искандарнома" номли тугалланган бадиий асар яратиб, Искандар образини ўзига хос йўсинда талқин қилган, юнон лашкарбошисини кишиларнинг бахт-саодат йўлида қайғурувчи оқил ва доно қаҳрамон сифатида куйлаган эди. Низомийдан кейин Искандар мавзусида яна қатор достонлар яратилди. Улар орасида Хусрав Деҳлавийнинг "Искандарнома"си, шоир Жомийнинг "Хирадномаи Искандарий" номли асарлари адабиёт тарихида алоҳида ўринга эгадирлар"[3], - дейди. Бундан кўринадики, Шарқда Искандар сиймоси бадиий талқини учун икки йўналиш ва анъана, яъни пайғамбарлар қиссалари ва тарихий-бадиий асарлар манба саналади. Бундай шахслар эса тарих ва адабиёт учун камёб ҳисобланади. Шу ўринда айтиш керакки, биринчидан, Олим Шарафиддинов Ис-

[1] Қуръони Карим (Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур). – Тошкент: Чўлпон, 1992. – 672 б.

[2] Рабғузий, Носируддин Бурҳонуддин. Қисаси Рабғузий. Биринчи китоб. – Тошкент: Ёзувчи, 1990. – 236 б.

[3] Олим Шарафиддинов. Танланган асарлар (Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи Э.А.Каримов). – Тошкент: Фан, 1978. – Б. 148.

кандар Зулқарнайн образи талқини “Шоҳнома” орқали бадиий адабиётга кириб келганлигига ишора қилмоқда. Қадим юнон воқеликлари асосида битилган “Искандар ҳақида роман” (“Роман об Александре”) асари ҳам мавжуддир. Бу Искандар образи қайси асар ёки қандай талқин билан адабиётда муқим ўрин эгаллагани муаммосини ҳам пайдо қилади. Шу маънода Олим Шарафиддинов қарашлари ҳақиқатга яқиндек кўринади. Иккинчидан, бир мавзуда бўлса-да, асарларнинг номланишидаги ўзига хослик ҳам ижодкорлар бадиий нияти билан боғлиқ равишда асар поэтик оламида бетакрорлик мавжудлигини кўрасатади. Аслида асар таҳлилини композициянинг мана шу компоненти, яъни сарлавҳаларидан бошлаш мақсадга мувофиқ бўлади. Мисол учун бу асарлардаги “нома”, (“Искандарнома”) “хирад” (“Хирадномаи Искандарий”) ва “сад” (“Садди Искандарий”) ушбу асарлар поэтикасини янгича бир тарзда англашни тақозо қилади. Бизнинг фикримизча, асар воқелиги охирларида Искандарнинг онасига “хат-номаси” мавжуд бўлиб, Низомий Ганжавий, Хусрав Деҳлавийлар эътиборини ана шу мотив қизиқтиради. Шунинг учун асар семиотик маркази сифатида “нома” танланади ва сарлавҳага олиб чиқилади. Абдураҳмон Жомий диққатини Искандар “хирад”и (ақл, зеҳн, идрок) тортади. Шу боис асар “Хирадномаи Искандарий” деб номланади. Бу нисбатан Алишер Навоий талқинига яқин бўлиб, унда Искандар Зулқарнайннинг яъжуж, маъжужларга қарши курашдаги ақлий тадбиркорлигига ишора этади. Алишер Навоийда эса юқорида айтиб ўтганимиз каби Қуръони Каримда зикр этилган “сад-девор” асарнинг маъно марказини ташкил қилади. Айнан Қуръон оятларида Искандарнинг қайд этилиши мана шу “сад-девор” зикрида кўринади ва бу ҳодиса бадиий адабиётда хилма-хил талқинларни вужудга келтиради. Шулардан бири унинг эзгулик ва ёвузлик ўртасига қўйилган девор, деб талқин этилишидир. Шу маънода адабиётшунос Олим Шарафиддиновнинг “Садди Искандарий” таҳлилида қиёсий-типологик жиҳатдан “Искандарнома”ларга мурожаат этиш тажрибаси диққатни тортади. Чунки бу ҳолат фақат сарлавҳада эмас, балки бошқа поэтик унсурларда ҳам кузатилади. Хуллас, қадимги Юнон тарихи ва муқаддас тарихларда битилган шахснинг ўзаро фарқли ва умумий жиҳатларини аниқлаш алоҳида масаладир. Биз ушбу мақолада тарихий ва бадиий сиймо муаммосига эътибор қаратдик, холос. Бу ҳақда Олим Шарафиддинов “Шоир бу достонда Искандар (Александр Македонский)нинг турмуши, унинг турли ўлкаларга қилган сафарлари, урушлари ва қаҳрамонона курашларини тасвирлайди... Бу темада Шарқ шоирлари достонларида аслда тарихда бўлган юнон лашкарбошиси Александр образи эмас, балки шу шахс образида шоирлар кўришни истаган жасур, адолатли идеал шоҳ образи гавдалантирилади”[1] – деб ёзади. Демак, Олим Шарафиддинов Александр ва Искандарни бир шахс сифатида тушунади. Бироқ тарихий ҳақиқат ва бадиий талқин масаласини ажратишда маҳорат кўрсатади. Бундай ҳолат бадиий ижодга хос азалий қонуният эканлигини теран англайди ва англатади.

Адабиётшунос Алишер Навоий “Садди Искандарий” достони ўзбек тилида яратилган шу тип ва мавзудаги биринчи асаргина эмас, балки унда илгари сурилган масалалар, воқеалар ҳамда поэтик жиҳатлардан янги бир асар эканлигини таъкидлайди. Бу, олим фикрича, достоннинг муқаддимасидаги муножот, наът, меърож тасвирларида ҳам кўзга ташланиб туради. Шоирнинг ўзи ҳам “Хамса” достонлари ёзилиши жараёнлари, “Садди Искандарий” мотив ва сюжет-композицион ўзгаришлари, салафлари ҳақида гапиради. Шунингдек, Султон Ҳусайн ва Бадиуззамонга мадҳлар билан биргаликда Эрон шоҳларига бағишланган боб келтирилиб, кейин Искандар саргузаштига ўтилиши бу анъанадаги янгилик ҳисобланади. Бу ҳолатлар Олим Шарафиддиновнинг нафақат Алишер Навоий, балки умуман хамсанавислик поэтикасини чуқур билганлигини тасдиқлашдан ташқари кейинги навоийшунослик учун ижодкор бадиий маҳоратини чуқур англаш йўлида илмий тажриба ва сабоқ ҳам беради. Шуни айтиш керакки, Олим Шарафиддинов илк ўзбек навоийшуносларидан эди. У Алишер Навоий “Садди Искандарий” ва умуман “Хамса” достонларини таҳлил қилганда, давр илм-фани ва таълим-ўқув жараёни талабларидан келиб чиқиб, масалага ёндашади. Чунки таълим-тарбия ва тафаккурда янги босқичга қадам ташлаган авлод учун ниҳоят кенг қамровли хамсачилик ўта мураккаб бир ҳодиса бўлиб кўринади. Шу боис Олим Шарафиддинов достонларни асосий сюжет ва мотивлар оламини оддий тилда изоҳлашга эътибор қаратади. Бу давр нуқтаи назаридан “Хамса” достонларини енгил тушунишга имкон яратади, яратилган ўқув дарслик ва қўлланмаларга амалий ёрдам беради. Хусусан, “Садди Искандарий” таҳлили бўйича ҳам етакчи бир қаҳрамон саргузаштлари осон тушунилади. Унда Рум подшоҳи Файлақус (Александр Македонскийнинг отаси Филипп) овда бир болани топиб олиб, унга Искандар, деб ном қўяди. У илм аҳли қўлида камол топади. Файлақус

[1] Олим Шарафиддинов. Танланган асарлар (Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи Э.А.Каримов). – Тошкент: Фан, 1978. – Б. 152.

унга тахтни топширади. Искандар одил ва ҳақгўй шахс сифатида танилади. Дастлаб Эрон подшоҳи Дорони ақл билан енгиб, унинг қизи Равшанакка уйланади. Ҳинд, Кашмир, Чиндан ташқари барча подшоҳликлар унинг қўлига ўтади. Хуросонда Ҳирот, Мовароуннаҳрда Самарқандга асос солади. Шундан сўнг қатор саргузаштлар билан Кашмирни эгаллайди, подшоҳ Маллунинг қизи Меҳрнозни хотинликка олади. Кейин Ҳиндистонни фатҳ этади ва Чин ўлкасига қўшин тортади. Ҳоқон тадбирлари билан бу ўлка ҳам забт этилади. Энди юришлар Мағриб томон бўлади. Бу юришлар тасвирида турли саргузаштлар, романтик учрашувлар юз беради. Мағрибни енгиб қайтишида Кирвон мамлакатига дуч келади ва аҳолини яъжуж-маъжужлар офатидан сақлаб қолиш учун Қоф тоғлари орасида “сад-девор”ни қуради. Давомли саргузаштлар билан Искандар ватани Румга қайтади ва оламдан ўтади. Шу тариқа Искандар ўзи қурдирган Искандарияга келтирилиб, васиятига кўра “бир қўлини кафти очиқ ҳолда тобутдан чиқариб” қўйган ҳолда дафн этилади.

Олимнинг бу таърифларидан кўринадики, “Садди Искандарий” асосан бир етакчи қаҳрамон саргузаштига бағишланади. Алишер Навоий бошқа барча ижтимоий-фалсафий, бадиий-эстетик масалаларни ёлғиз образ атрофида айлантиради. Олим фикрича, достон шоҳнома типли асар бўлгани учун унда давр шоҳлари ҳам қайта-қайта тилга олинади. Маълумки, “Хамса” асарининг яратилиши Алишер Навоий ижоди жўшқин паллага кирган бир даврига тўғри келади. Бу кўтаринкилик шоир ижодида ҳам, хамсачиликда ҳам самовий бир юксакликни тақдим этиб беради. Олим эътирофича, Алишер Навоий асар хотимасида ўз ижодий биографияси ҳақида мулоҳаза юритади, “Хамса” ёзиш машаққатини ва унга Жомийнинг берган юксак баҳосини эътироф этади. Шу ўринда достон сўнгида Алишер Навоий бир хаёл эпизодини келтириб ўтадики, бу ҳодиса хамсанависликка ажойиб тароват ва жозиба бағишлайди. Унда Алишер Навоий Шарқ шоирлари билан бир базмда учрашувини қуйидагича тасвирлайди[1].

Яна ики ёндин бу қавм-ўқдурур,
Киши йўққи, бу базм аро йўқдурур.
Кўрушгил бори бирла, ҳурмат била,
Далер ўлмағил сўзда – журъат била.
Қабул айлабон мен, неким айтиб ул,
Ки, қатъ ўлди кўпрак бу мажмаъға йўл.
Доғи юз қарича масофат қолиб,
Ким, ул базм эли қўптилар қўзғолиб.
Манга ўтру келмакка айлаб ситез,
Солиб мен алар сори гомимни тез.
Дебон бир-бир ул хайл отин раҳбарим,
Кўрушмакка доғи бўлиб ёварим.
Чу Саъдию, Фирдавсию, Унсурий,
Саноию, Хоқонию, Анварий...

Хуллас, Олим Шарафиддинов таҳлили билан айтилганда, “...базм тўрида Низомий, ёнида Хусрав Деҳлавий ва Жомий, буларнинг атрофида Саъдий, Фирдавсий, Анварий, Саноий, Ҳоқоний, Унсурийлар ўтирган эди. Навоий шоирлар мажлисига боради, улар ўринларидан туриб, Навоийни қарши олиш учун юрадилар. Хусрав ва Жомий Алишернинг икки қўлтиғига кириб, Низомий томон бошладилар, Низомий Навоий билан меҳрибонларча кўришиб, ўз ёнидан жой берди ва икки йилда гавҳарлар хазинаси бўлган “Хамса”ни ёзиб тугатиши билан табриклади”[2]. Ҳазрат Алишер Навоий таъбири билан айтилганда:

Не менким, бори назм аҳлини пок,
Дуо бирла ҳар субҳ этиб завқнок.
Ниёзинг чу бу нав ўлуб беадад,
Санга биз ҳам айлаб ададсиз мадад.
Йўқ эрса эрур асру савдои хом,
Ики йилда бир “Хамса” қилмоқ тамом.
Қаю “Хамса”, беш гавҳар омуда ганж,
Тасарруф жафосидин осуда ганж...[3]

Олим Шарафиддинов фикрича, “Садди Искандарий” достони нафақат ҳажм жиҳатдан йирик асар, балки таркиб-тузилиш борасида ҳам мураккаб структурага эгадир. У “Достонда воқеани ҳикоялаш сидирға бормайди. Унинг композицион тузилиши жуда мураккаб бўлиб, эпизодлар, бўлимлар орасига сюжетга муносабати бўлмаган, илмий, фалсафий, ахлоқий, сиёсий характердаги муҳокамалар, ҳикоялар, сўроқ ва жавоблар киритилади. Достон бу жиҳатдан қисман “Ҳайратул-аброр”ни эслатади. Навоий Искандар ҳаётидан бирон воқеа ёки эпизодни тасвирламоқчи бўлса, дастлаб шунга мос, унинг моҳияти ва аҳамияти билан боғланган масала қўяди, кейин буни бир ҳикоя билан мустаҳкамлайди. Яна айни масала Искандар томонидан донишмандлар олдига сўроқ равишда қўйилади ва уларнинг жавоби тасвирланади. Бу илмий жавоблар Искандарни амалий иш учун қувватлантиради”[4], - деб ёзади. Бу эътирофлар олим достон поэтикаси масала-

[1] Алишер Навоий. Тўла асарлар тўплами. Саккизинчи жилд. Садди Искандарий. – Тошкент: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012. – Б. 529.

[2] Олим Шарафиддинов. Танланган асарлар (Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи Э.А.Каримов). – Тошкент: Фан, 1978. – Б. 153.

[3] Алишер Навоий. Тўла асарлар тўплами. Саккизинчи жилд. Садди Искандарий. – Тошкент: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012. – Б. 532.

[4] Олим Шарафиддинов. Танланган асарлар (Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи Э.А.Каримов). – Тошкент: Фан, 1978. – Б. 154.

сида холис қарашлар ва талқинларни илгари сурганлигини исботлаш билан бирга бу муносабатларда янги замон навоийшунослиги имкон қадар ҳаққоний позицияда турганлигини кўрсатади.

Хулоса қилиб айтилганда, Олим Шарафиддинов “Хамса” достонлари, хусусан, “Садди Искандарий” ҳақида фикр юритганда давр мафкуравий исканжасига қарамасдан, матн мазмуни ва бадиият қонуниятларидан келиб чиқиб фикр юритади. Шу туфайли олимнинг бу хулосалари ҳозирги навоийшунослик ва бадиий-эстетика учун ҳам муайян маъноларда илмий тажриба бўлиб хизмат қилади.

Resume. This article analyzes the views of the literary scholar Olim Sharafiddinov on the last and greatest epic of Alisher Navoi “Khamsa” “Saddi Iskandariy”. It is a comparative study of the scholar’s views on the semantic-genre and artistic features of this great epic of Hamsa. At the same time, the place of Olim Sharafiddinov’s views in modern Navoi studies is assessed.

Резюме. В статье анализируются взгляды литературоведа Олима Шарафиддинова на последний и величайший эпос Алишера Навои “Хамса” “Садди Искандарий”. Это сравнительное исследование взглядов ученых на семантико-жанровые и художественные особенности этого великого эпоса Хамсы. При этом оценивается место взглядов Олима Шарафиддинова в современной навоистике.

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta’lim. 2024; 5
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

ТАРИХГА БИР НАЗАР

Алимов Парда,
Термиз давлат педагогика институти ўзбек тили ва адабиёти кафедраси доценти, филология фанлари номзоди

Дарҳақиқат, инсоният ўтмиш зарварақлари билан фахрланади. Ана шу фахр, ифтихор, ғурур келажакни янада яхшироқ англаб етишга имконият яратади.

Кўплаб таъкидланганидек, тарихий хотирасиз келажак яратилмайди.

Муҳтарам Президентимиз Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганларидек, “Тарихдан маълум: Ватан ва халқ тақдирига нисбатан таҳдидлар кучайган вазиятда айнан миллат фидойилари – уйғоқ қалбли зиёлилар, шоир ва адиблар, санъат намояндалари жасорат билан майдонга чиққанлар. Мамлакатимиз ўз тараққиётининг янги, юксак босқичига кираётган ҳозирги пайтда бизга жадид боболаримиз каби Ғарб илм-фан ютуқлари билан бирга, миллий қадриятлар руҳида тарбия топган етук кадрлар сув билан ҳаводек зарур”[1].

Ҳурматли Юртбошимиз етакчилигида янги Ўзбекистонни қуриш йўлида жадал ишлар олиб борилмоқда. Юртимиз қиёфаси, одамларнинг ҳаётга, жамиятга муносабати жиддий тарзда ўзгариб бормоқда. Жамиятни туб моҳиятини ўзлаштириш одамлар руҳиятига янги фикр ва янги ғояларни сингдириш бугунги даврдаги долзарб муаммолардан биридир.

Янги асрда глобаллашув, ахборот хуружи, турли реакцион оқимларнинг роли кучайиб бормоқда. Соғлом фикрли, етук, комил инсонни тарбиялашда миллий адабий меросни ўрганиш, тарихни жонли тиклаш ва унинг тўғри тафсирини бериш, холисона ўтмишни жонли тарихини яратиш муҳим аҳамиятга эгадир.

Юртимизда Учинчи Ренессанснинг тамал тоши яратилаётган ҳозирги даврда ёш авлод тарбиясида ва уни комил инсонлар қилиб тарбиялашда адабиётнинг, хусусан, тарихий романларнинг аҳамияти ўзига хосдир. Чунки ёш авлод қанчалик бадиий-тарихий романларни ўқиса, ав-

[1] Мирзиёев Ш.М. Маънавият ҳаётимизда янги куч, янги ҳаракатга айланиши керак. Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг кенгайтирилган мажлисидаги нутқидан // Hurriyat, 2023. №49. – B. 1.